

بررسی عوامل مهاجرت افغانها به کشورهای جهان مطالعه موردی کشور ایران و اثرات سوء آن

An Analysis of the Factors Behind Afghan Migration to Other Countries (Case Study: Iran and Its Adverse Effects)

پوهنمل ملاجان رحمانی^۱ پوهنوال محمد کاظم یوسفی^۲

DOI: 10.64104/v10.Issue17.n41.2025

چکیده

مهاجرت یک پدیده اجتماعی بوده که ریشه در عوامل مختلفی داشته، اینکه یک عمل غیر انتخابی و اختیاری بوده، عوامل آن عبارت از مشکلات و چالش‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، امنیتی و فرهنگی سبب شده که مهاجرت صورت گیرد. اینکه کدام عوامل در گذشته‌ها سبب مهاجرت افغانها به کشورهای مختلف جهان به خصوص کشور ایران شده، همانا موجودیت فقر، بیکاری، جنگ‌ها، نا امنی، بی برنامه بودن دولت‌ها، خشک‌سالی و آفات طبیعی، سطح بیشتر بی‌سوادی مردم و رشد بی‌رویه نفوس، تشویق و ترغیب جوانان توسط افراد فریب‌کار مانند قاچاقبران انسانی و خویشاوندان و دوستان ناسالم، درگیری و اختلافات خانوادگی، مصارف گزاف ازدواج، حاکمیت رسوم ناپسند و نامعقول، موجودیت طبقات اجتماعی جامعه، عدم برنامه‌های اشتغال‌زایی و سرمایه گذاری توسط دولت‌ها، عدم تطبیق قانون اقتصادی اسلام در نظام‌های قبلی، موجودیت فساد اداری و اختلاس، عدم توجه لازم به تقویت و سرمایه‌گذاری در سکتور زراعتی کشور، عدم سرمایه‌گذاری در منابع معدنی و استخراج آن، مشکلات سیستم تعلیمی و تحصیلی کشور در بازار کار، نبود برنامه‌ها برای رشد اقتصادی، حاکمیت تنبلی و ترک سعی و کوشش مردم، تحریم اقتصادی جهان غرب، مسدود بودن سرمایه ملی کشور در بانک‌های جهانی و سایر عوامل دیگر سبب شده که موضوع مهاجرت افغانها شدت بیشتری بگیرد.

^۱ استاد دیپارتمنت جغرافیه پوهنخی علوم اجتماعی پوهنتون پروان، mullajan.rahmani@gmail.com

^۲ استاد دیپارتمنت جغرافیه، پوهنخی زمین شناسی پوهنتون کابل، mkazem2010@yahoo.com

هدف این تحقیق عبارت از بررسی عوامل مهاجرت افغانستان به کشورهای جهان با مطالعه موردی کشور ایران و اثرات سوء آن می‌باشد، که کدام عوامل و انگیزه‌ها سبب مهاجرت افغانستان به کشورهای مختلف به خصوص کشور ایران شده و دارای کدام اثرات و نتایج نامطلوب می‌باشد به آن پرداخته شده است. اهمیت تحقیق آن است که توسط این گونه پژوهش‌ها دریافت می‌شود تا عوامل و ریشه اصلی مهاجرت افغانستان به کشورهای مختلف به خصوص کشور ایران مطالعه شود و اثرات سوء آن مطرح گردد. شیوه پژوهش به شکل کیفی بوده و به گونه تحلیلی و توصیفی بیان شده و جمع آوری منابع آن از کتب، مقالات علمی، استفاده از سایت‌های اینترنتی، تحلیل مشاهده عینی محقق از محیط و شرایط می‌باشد، نتایج تحقیق این را نشان می‌دهد که عوامل و انگیزه‌های مختلفی سبب مهاجرت افغانستان به کشور ایران شده که از جمله مهم آن عبارت از فقر، بیکاری، جنگ، نا امنی، مشکلات اقتصادی، اجتماعی و غیره سبب گردیده تا جریان مهاجرت افغانستان به ایران، طی سالها دوام یابد و اثرات نامطلوبی از خود بجا گذارد.

واژگان کلیدی: بررسی، عوامل، مهاجرت، افغانستان، جهان، کشور ایران و اثرات سوء.

مقدمه

حرکت‌های مکانی جمعیت با پیشرفت‌های تکنالوژی و توسعه اقتصادی جوامع نسبت به گذاشته افزایش یافته است. وسایل مکانیزه حمل و نقل در جابجایی انسانها نقش چشمگیری داشته و بخصوص اینکه سرعت و آسایش در وسایط نقلیه به جابجایی انسان شتاب بیشتری داده و تحرک فزاینده‌ای برای انسان فراهم آورده است. مهاجرت و یا به عباره دیگر حرکت در فضای زیستی تنها مختص انسان نیست و حتی برخی از حیوانات نیز اقدام به مهاجرت می‌نمایند. متأسفانه اتفاق نظر واحد در مفهوم مهاجرت بین صاحب نظران وجود ندارد، ولی به طور کلی شاید بتوان مهاجرت را از دیدگاه جغرافیای جمعیت چنین تعریف نموده که مهاجرت عبارت از جابجایی بین دو واحد جغرافیایی و یا به عبارت دیگر ترک کردن یک سرزمین و رفتن به سرزمین دیگری می‌باشد که بر اساس عوامل مختلف صورت می‌گیرد (رحمانی، ۱۴۰۳: ۱۹۳). مهاجرت یکی از پدیده‌های مهم زندگی بشری امروزی بوده که تعداد زیادی از ملت‌ها به خصوص کشورهای جهان سوم و خاصاً در شرایط امروزی کشورهای اسلامی بیشتر به آن سر دچار بوده که عبارت از مشکلات و نابسامانی‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، امنیتی، فرهنگی و غیره سبب شده که مهاجرت‌های داخلی و خارجی صورت گیرد. افغانستان یکی از جمله کشورهای بزرگ مهاجر فرست بوده که به طور رسمی در ۷۲ کشور جهان مهاجرین افغان به سر میبرد و ثبت اطلاعات آنها می‌باشد. اینکه در جریان چند دهه اخیر در اثر مشکلات اقتصادی، سیاسی، امنیتی، اجتماعی، محیطی، ذات‌البینی، فقر و بیکاری، جنگ و نا امنی، بی برنامه بودن دولت‌ها و نظام در قبال ملت خود، خشک‌سالی و آفات طبیعی که در سال‌های پسین مشکلات و خسارات زیادی را به بار آورده، سطح بیشتر بی‌سوادی مردم و رشد بی‌رویه نفوس، تشویق و ترغیب جوانان توسط افراد فریب‌کار مانند قاچاقبران انسانی و خویشاوندان و دوستان ناسالم، درگیری و اختلافات خانوادگی و قبیله‌ای خصوصاً در میان مناطق روستایی، مصارف گداز و کمرشکن ازدواج، نامزادی، عروسی و سایر امورات زندگی اجتماعی، حاکمیت رسوم ناپسند و نامعقول در جامعه که مغایر با اساسات دینی و مذهبی بوده، موجودیت طبقات اجتماعی جامعه یعنی برخی‌ها میلیونر بوده و تعداد بیشتری سرپناه عادی ندارد، عدم برنامه‌ریزی و زمینه‌های اشتغالزایی و سرمایه‌گذاری توسط دولت‌ها، عدم تطبیق قانون اقتصادی اسلام در نظام‌های قبلی، موجودیت فساد اداری در نظام‌های پیشین، عدم توجه لازم به تقویت و سرمایه‌گذاری در سکتور زراعتی کشور، عدم سرمایه‌گذاری در منابع معدنی و استخراج آن، مشکلات سیستم تعلیمی و تحصیلی کشور در بازار کار، دوری از رهنمودهای شریعت اسلامی در زندگی، نبود برنامه‌ها برای رشد اقتصادی، حاکمیت تنبلی و ترک سعی و کوشش مردم، تحریم اقتصادی جهان غرب، مسدود بودن سرمایه ملی کشور در بانک‌های جهانی و سایر عوامل دیگر

سبب شده که موضوع مهاجرت افغانها بیشتر شود و به کشورهای مختلف به خصوص به کشور ایران صورت گیرد، اینکه ایران کشور همسایه افغانستان بوده و رفت و آمد به شکل قاچاقی در حد امکان می‌باشد و زمینه کار در آن بیشتر وجود داشته، بنابراین بهترین گزینه برای رفع مشکلات فوق‌همانا مهاجرت افغانها به کشور ایران می‌باشد که در این تحقیق به آن پرداخته شده است.

بیان مسئله

مهاجرت‌ها در سطح جهان از تنوع و عوامل مختلفی برخوردار بوده. کشورهای جهان نظر به شرایط و وضعیت‌های محیطی، طبیعی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، امنیتی و غیره از هم متفاوت بوده. مهاجرت‌ها به انواع مختلفی تقسیم شده که به طور کلی به دو بخش می‌باشد عبارت از مهاجرت داخلی یا درون مرزی (بیجا شده‌گان داخلی) و مهاجرت‌های خارجی یا بیرون می‌باشد. برخی مهاجرت‌ها ریشه در عملکرد و انتخاب فرد نداشته و نظام‌ها سبب مهاجر ساختن افراد و اشخاص می‌گردد مانند مهاجرت‌های اجباری، اخراجی و غیره. در سال‌های اخیر گرایش فزاینده‌ای به طبقه بندی مهاجرت‌ها از نظر داخلی و خارجی یا بین‌المللی وجود داشته که بیشتر در کشورهای شرقی، به خصوص کشورهای جهان سوم و عقب مانده به ملاحظه می‌رسد. مهاجرت یکی از آسیب‌ها و پدیده‌های مهم اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه بشری بوده که تعداد زیادی از کشورهای جهان به آن دست و پنجه نرم کرده که کشورهای جهان سوم از آن آسیب بیشتری دیده. افغانستان از جمله کشورهای جهان سوم بوده که نسبت به تعداد بیشتری از کشورهای شامل این رده در صدر جدول آن قرار داشته، در جریان نزدیک به چهار دهه عوامل مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، امنیتی، جنگ، فقر، بیکاری، بی برنامه بودن دولت‌ها و نظام در قبال ملت خود، عدم مدیریت سالم و استراتژی مدون مسئولین حکومتی و زمامداران امور، ناسامانی‌ها و ضعف نظام‌های سیاسی، بی‌برنامه بودن دولت‌ها و مدیران سیاسی، خشک‌سالی و آفات طبیعی مانند سرازیر شدن سیلاب‌ها، امراض نباتی، تغییرات اقلیمی و غیره، بی‌سوادی و رشد بی رویه نفوس، مافیایی شدن بازار، عدم تطبیق قانون اقتصادی اسلام در جریان بیست سال گذشته، موجودیت طبقات اجتماعی جامعه، فساد اداری و اختلاس، عدم توجه لازم به سکتور زراعت کشور، عدم سرمایه‌گذاری در منابع معدنی کشور و استخراج آن، مساعد نبودن زمینه‌های مناسب سرمایه‌گذاری در جریان بیست سال گذشته، مشکلات در سیستم تعلیمی و تحصیلی کشور، دوری از رهنمودهای شریعت اسلامی در زندگی و غیره عوامل و عناصر نقش داشته که تعداد زیادی از نیروی بشری کشور مهاجر گردد که دارای اثرات نامطلوب به مهاجرین و جامعه افغانستان داشته که در این تحقیق به آن پرداخته شده و مسئله این تحقیق را تشکیل می‌دهد.

سوالات تحقیق:

سوال اصلی:

کدام عوامل و انگیزه‌ها سبب مهاجرت افغانها به کشورهای مختلف بخصوص کشور ایران شده و دارای کدام اثرات نامطلوب بوده؟

سوالات فرعی:

1. آیا فقر و بیکاری سبب مهاجرت افغانها به کشور ایران شده؟
2. آیا جریان چهار دهه جنگ و نا امنی و مشکلات سیاسی سبب مهاجرت افغانها به کشور ایران شده؟
3. آیا مهاجرت افغانها به کشورهای همسایه بخصوص کشور ایران دارای اثرات نامطلوبی می‌باشد؟

اهداف تحقیق:

هدف اصلی:

مطالعه و بررسی عوامل مهاجرت افغانها به کشورهای جهان بخصوص کشور ایران و اثرات سوء آن.

اهداف فرعی:

- ✓ درک و آسیب شناسی از نتیجه فقر و بیکاری در کشور و تاثیر آن در مهاجرت افغانها.
- ✓ تشخیص و بررسی از نتیجه چهار دهه جنگ و نا امنی و مشکلات سیاسی کشور.
- ✓ مطالعه و آسیب شناسی از اثرات سوء و نامطلوب از نتیجه مهاجرت افغانها.

ضرورت و اهمیت تحقیق

مطالعه و تحقیق در این عرصه یک نیاز بسیار مهم و ضروری بوده و خیلی لازم پنداشته می‌شود تا پیرامون همچو عنوان تحقیق صورت گیرد، چون در حدود چند میلیون مهاجرین افغان در کشورهای بیگانه به خصوص در کشور ایران به سر می‌برد، که دارای زندگی مشقت باری بوده، به کارهای شاقه و سنگینی مصروف بوده که عوامل مختلفی از جمله فقر، بیکاری، جنگ، نا امنی، بی برنامه بودن دولت‌ها، خشک‌سالی، آفات طبیعی و سیلاب‌ها، سطح پائین سواد و علم و دانش تعدادی از جوانان و رشد بی‌رویه نفوس، تشویق و ترغیب جوانان توسط افراد مخرب و نا اهل محیط شان، اختلافات و تنش‌های خانوادگی و قبیله‌ای، مصارف گداز ازدواج و سایر امورات اجتماعی، حاکمیت رسوم ناپسند و نامعقول جامعه، موجودیت طبقات اجتماعی، عدم برنامه‌های اشتغالزایی و سرمایه گذاری توسط دولت‌ها، عدم تطبیق قانون اقتصادی اسلام در نظام‌های قبلی، عدم توجه لازم به تقویت و سرمایه‌گذاری در سکتور زراعتی کشور، نبود برنامه‌ها برای رشد اقتصادی کشور، حاکمیت تنبلی و ترک سعی و کوشش مردم، تحریم اقتصادی جهان غرب، مسدود بودن سرمایه ملی کشور در بانک‌های جهانی، تحریم اقتصادی و عدم فعالیت مؤسسات خارجی، مسدود بودن دروازه‌های مکاتب و پوهنتون‌ها به روی دختران و غیره عوامل سبب شده که در حدود چند میلیون افغان در کشور ایران مهاجر باشد و دارای اثرات نامطلوبی را به بار آورده که در این تحقیق به آن پرداخته شده است که از اهمیت و ارزش خاصی برخوردار بوده و لازمی پنداشته می‌شود که بالای شان تحقیق صورت گیرد.

روش تحقیق

در تحقیق حاضر از روش کیفی استفاده شده و ارایه مطالب آن به شکل توصیفی و تحلیلی بیان شده و اطلاعات مورد نیاز با استفاده از روش کتابخانه‌ای و با مراجعه به منابع کتب، مقالات و استفاده از سایت‌های معتبر اینترنتی، تحلیل از شرایط و مشاهدات محقق گردآوری شده است. این تحقیق در رابطه به بررسی عوامل مهاجرت افغانها به کشورهای جهان با مطالعه موردی کشور ایران و اثرات سوء آن صورت گرفته، اینکه این مشکلات ناشی از چه عوامل و اثراتی بوده به آن پرداخته شده است.

پیشینه تحقیق

در رابطه به این موضوع پژوهشی، تحقیقات بیشتر و قبل‌تر توسط محققین دیگری صورت نگرفته است، خصوصاً در رابطه به همچو عنوانی که بنده روی آن پرداخته، در جریان تحقیق و جستجوی منابع برای اتمام این مقاله، با تحقیقات مشابهی که توسط محققین دیگر صورت گرفته باشد، رو به رو نشدم، بنابراین تحقیق حاضر بالای عنوان: بررسی عوامل مهاجرت افغانها به کشورهای جهان با مطالعه موردی کشور ایران و اثرات سوء آن، اولین تحقیقی است که بنده بالای آن پرداخته است، کتابها، مقالات،

کنفرانس های علمی توسط محققین دیگری تحت همچو عنوان و یا عناوین مشابه آن صورت نگرفته است. از این اساس این اولین تحقیقی است که پیرامون موضوع یاد شده صورت گرفته است.

یافته های تحقیق

1- فقر

در مورد فقر اندیشمندان اقتصادی تعاریف متعددی را ارائه نموده اند که محور همه تعاریف همانا کمبود درآمد نسبت به ضروریات اساسی زندگی افراد تشکیل میدهد. فقر عبارت از شرایطی است که در آن افراد ضروریات اساسی زندگی را نداشته و برای خرید آنها دچار کمبود درآمد بوده (ذکی، 2019).

فقر به گرسنگی، بی سرپناهی، عدم توانایی رفتن نزد داکتر، عدم دسترسی به مکتب، نداشتن وظیفه و ترس از آینده نامعلوم اطلاق می گردد. فقر دارای گوناگونی مختلف بوده که به شکل عموم به دو بخش تقسیم می شود که عبارت از فقر مطلق و فقر نسبی می باشد (جمالی، 1397). فقر مطلق عبارت از حالتی است که افراد برای زنده ماندن با مرگ دست و پنجه نرم می کند و فقر نسبی وضعیتی است که فرد نسبت به سطح زندگی جامعه فقیر است، یعنی فردی که مایحتاج ضروری خویش را برای ادامه حیات را داشته باشد، اما سطح زندگی او نسبت به سطح زندگی موجود در جامعه پایان تر باشد (مظفری زاده، 2021).

فقر یکی از عواملی مهم اقتصادی در تعیین جرم و جنایت بوده و بین فقر و جرایم اقتصادی، اجتماعی، امنیتی و فرهنگی رابطه مستقیمی وجود دارد (ذکی، 2019).

بنابراین یکی از عوامل اساسی مهاجرت افغانها به کشورهای مختلف جهان به خصوص کشورهای همسایه و خاصاً کشور ایران همانا موضوع فقر، بیکاری، مشکلات اقتصادی و سایر عوامل دیگر بوده، در صورت نبود مشکلات فوق هیچ فردی علاقمند به مهاجرت و مسافرت نخواهد بود و هرگز میل دوری از کنار فرزندان و اهل و عیال خود را نداشته، یکی از عوامل اساسی مهاجرت افغانها با خانواده ها و یا بدون آن به کشور ایران همانا موجودیت فقر، بیکاری، جنگ، مشکلات فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و غیره بوده. لذا در صورت موجودیت کار و اشتغال مهاجرت ها قابل کنترل بوده.

2- بیکاری

بیکار به کسی گفته می شود که در انتروال سنی (15الی 65) سال قرار داشته باشد و در جستجوی کار باشد، اما منبع درآمدی پیدا کرده نتواند. کسانی که سن شان از پانزده سال کمتر و از 65 سال بیشتر نباشد نیروی فعال اقتصادی گفته می شود. زمانی که بیکار می گوئیم منظور همان بیکاران نیروی فعال اقتصادی است که توانایی کار را داشته و در جستجوی کاریابی می باشد، اما برای شان کار پیدا نمی شود. کودکان، بزرگ سالان، خانم های خانه و محصلین که میل به کار کردن ندارد و حتی کسانی که دارای منبع درآمد باشد و در جستجوی کار نباشد بیکاران محسوب نمی شوند (ذکی، 2019).

بنابراین یکی از عوامل مهم مهاجرت افغانها به کشورهای منطقه و خاصاً کشور ایران، همانا بیکاری و بی روزگاری آن می باشد، زمانی که در یک کشور زمینه کار و مصروفیت های سالم وجود نداشته باشد، بر افراد تحصیل کرده و کسبه کاران کشور امکانات و زمینه های شغلی مهیا نباشد، بنابراین مجبور می شود که خود را دور از خانه و کاشانه بسازد، ترک کشور و میهن نماید. بنابراین یک جوان به طور متوسط ماهانه حد اقل در حدود 4 الی 5 هزار افغانی مصرف دارد، در صورتی که درآمد همچو پول برای شان میسر نباشد مجبور می شود که گزینه مهاجرت را در پیش بگیرد و یا به کدام عمل ناروای دیگری مانند راهگیری، قتل، کوتاه

طریقی، دزدی، راهزنی و سایر جرم‌های دیگر اقدام نماید. لذا بیکاری یکی از عوامل اصلی مهاجرت شمرده شده موجودیت چند میلیون جوان بیکار کشور، خود می‌تواند بیانگر این واقعیت تلخ محسوب شود. زمانی که کار نباشد، درآمدی وجود ندارد، وقتی که درآمد نباشد فرد از تأمین مایحتاج ضروری زندگی خود ناتوان بوده.

3- جنگ‌ها

نزدیک به چهار دهه جنگ و نا امنی در کشور باعث از بین رفتن تمامی زیربنای اقتصادی و بیجا شدن صدها هزار شهروند کشور در داخل و خارج از کشور گردیده. در طول این جنگ‌ها دارایی‌های اکثر مردم از بین رفته و روند فعالیت‌های اقتصادی شان قطع گردیده، جنگ‌ها سبب گردید که نه تنها دارایی‌های فردی اتباع افغانستان به یغما برود، بلکه دارایی‌های ملی نیز صدمه دیده. در اثر جنگ‌ها در حدود 574 فابریکه کوچک و بزرگ کشور از بین رفته است.

در نتیجه جنگ‌ها و نابسامانی‌های سیاسی قسمت بیشتر زیربنای کشور نابود گردید، فابریکات تخریب شد، افراد مصروف و مشغول به کار آن بیکار گردید، فرصت و زمینه‌ی دیگری برای ساخت و اعمار فابریکات و کارخانجات کشور میسر نگردید، توجه بالای زیرساخت‌های کشور صورت نگرفت، منابع طبیعی و معدنی کشور استخراج نشد، آب‌های کشور مهار نگردید، زراعت کشور تقویه نشد، خلاصه جنگ‌ها یکی از عوامل بزرگی سبب مهاجرت افغانها شده. در نتیجه جنگ‌ها هم مهاجرت داخلی بیشتر شده و هم مهاجرت‌های خارجی، چون خانه‌های مردم تخریب شد، سرپناه مردم از بین رفت، تعداد زیادی از شهروندان کشور شهید، معیوب و معلول گردید، بنابراین زمانی که در یک منطقه جنگ باشد، زمینه و امکان هیچ گونه زندگی کردن نمی‌باشد، لذا مردم مجبور می‌شود که گزینه مهاجرت را اختیار کند. بنابراین جنگ‌ها عامل بزرگ و مهمی برای موضوع مهاجرت افغانها به کشورهای جهان گردید، امروزه در تعداد بیشتر کشورهای جهان افغانها به شکل رسمی اقامت دارد که ثبت مهاجرین کشورهای یاد شده می‌باشد.

4- ضعف بی برنامه بودن دولت‌ها

یکی از عوامل اساسی سبب مهاجرت افغانها به کشورهای منطقه و جهان همانا ضعف بی‌برنامه بودن زمامداران و مسئولین اداری و حکومتی بوده. نبود استراتژی دقیق و همه جانبه برای بیرون رفتن از فقر، مشکلات اقتصادی، انجام خدمات و کنترل مهاجرت می‌توان دانست. حکومت‌های گذشته برنامه‌های مهم شغلی و گام‌های اساسی و استواری را برای ریشه کن ساختن فقر بر نداشته و این مشکل دامن‌گیر دولت موجوده شده است. که از نتیجه همچو نبود زیرساختها و زیربناها سبب مهاجرت هزاران خانواده‌های افغان به کشورهای جهان به خصوص کشور ایران شده که به شکل حقارت‌بار زندگی دارند.

5- خشک‌سالی و آفات طبیعی

آفات طبیعی مانند سرازیر شدن سیلاب‌ها، امراض نباتی، خشک سالی، تغییرات اقلیمی و غیره می‌تواند از جمله عوامل تأثیرگذار بر موضوع مهاجرت، فقر و مشکلات اقتصادی کشور دانست، از جمله سیلاب‌های که در جریان چند سال پسین در کشور سرازیر شده، یکی از عوامل دیگری است که سبب فقر و بیکاری شهروندان کشور شده و آنها را به مهاجرت‌های داخلی و خارجی وادار ساخته. اینکه سیلاب‌ها زمین‌های زراعتی و محصولات نباتی مردم را نابود ساخته که مردم با کمیابی مواد غذایی و مشکلات ارتباطی مواجه گردیده. از آن جایی که منابع درآمد اکثر شهروندان کشور فعالیت‌های زراعتی بوده و این گونه پدیده‌ها در قبال

تغییرات اقلیمی شدیداً آسیب‌پذیر اند، دولت باید تدارک کافی را با همکاری جامعه جهانی و سازمان‌های بین‌المللی روی دست گیرند تا بتوانند اثرات مهلک آنرا به حد اقل برسانند (کلید گروپ، ۱۳۸۹).

6- بی‌سوادی و رشد بی‌رویه نفوس

یکی از عوامل مهم دیگری موضوع مهاجرت افغانستانها، بی‌سوادی و کم‌دانشی مردم آن می‌باشد. موجودیت بیش از ۶۵ درصد بی‌سوادی در سطح کشور که اکثریت شان در مناطق روستایی کشور زندگی دارند، می‌توانند در امر گسترش مهاجرت نقش مهمی را ایفا کند. زمانی که آگاهی علمی و دانایی مردم نباشد و از تربیه و تغذیه درست فرزندان خود آگاه نباشد و مسوولیت خود را در قبال آن درک نکند، به تولید و تناسل زیاد رو آورده، بنابراین فرزندان بیشتر دارای مصارف و امکانات بیشتر ضرورت بوده، به خورد و نوش، پوشاک، تربیه و تعلیم درست آنها رسیده‌گی نشده، زمانی که همچو امکانات نباشد، پدران مجبور می‌شود که دست به مهاجرت و مسافرت بزنند، از راه و گزینه‌های رسمی و یا بیشتر آن به شکل غیر رسمی یعنی قاچاقی وارد کشورهای همسایه، منطقه و جهان شود، یا اینکه با تحمل صدها رنج و تکلیف وارد منزل مقصد شده و یا هم نابود می‌گردد که ریشه آن در تعدد افراد و اشخاص مصرف‌کننده در سطح خانواده‌ها و کشور بوده که ریشه در بی‌سوادی و افزایش بی‌رویه نفوس دارد.

افزایش نفوس و عدم کنترل آن در خانواده‌ها عوامل دیگری است که سبب افزایش فقر در کشور شده، کثرت فرزندان در خانواده‌های که در آن هیچ‌گونه زمینه برای تعلیم، صحت، غذا و سایر نیازمندی‌های آن وجود نداشته باشد، می‌تواند خانواده‌ها را در فقر بیشتر فرو ببرد، با توجه به نبود امکانات تربیتی، تعداد بیشتر افراد به معنای دهان‌های باز بیشتری برای غذا می‌باشد که سبب مهاجرت‌ها و اثرات سوء آن می‌گردد.

7- تشویق و ترغیب جوانان توسط افراد فریب‌کار

یکی از عوامل دیگر بر مهاجرت افغانستانها و خاصاً جوانان و نوجوانان کشور به کشورهای مختلف و خاصاً کشور ایران، همانا تشویق و ترغیب این گروه تازه به بلوغ رسیده توسط همسالان و افراد و اشخاص منطقه، قریه و اقارب آن می‌باشد که کشور ایران و نحوه رفتن به آنجا را به رنگ‌های سرخ و سبز نشان داده، قصه‌ی از پارک‌ها، خیابانها، سفر و سیاحت، و بخش‌های دیگری را برای آنها بیان داشته و کمپاین قوی بر ترک تحصیل و آموزش آنها می‌نماید.

این موضوع به چند عوامل اساسی رابطه دارد:

اول، جوانانی که تازه به بلوغ می‌رسد که نسبت بر همه چیز برای آنها رفع و دفع غرایز قوه‌های شهوانی آن بوده، اینکه آنها به کشور ایران و سایر کشورهای دیگر رفته تا در آنجا کار کرده و پول را حاصل نماید که خانواده‌های شان آنها را متاهل بسازد. دوم اینکه بعضی افراد مغرض و منفی‌نگر از اقارب و خویشاوندان این جوانان وجود دارد که تا آنها را از مسیر درس و تحصیل به دور ساخته، البته آنهايي که خود شان نتوانسته که مسیر درس و تعلیم را به انجام برساند، در کوشش این است که اقارب و خویشاوندان شان همانند او باشد، از این اساس کمپاین و برنامه‌های تشویقی و ترغیبی را برای جوانان محله خود آغاز نموده تا آنها را هم از این مسیر دور سازد. البته این یک عامل فرعی ضعیف بوده که در بعضی مناطق وجود دارد. این یک تجربه نشان داده است که در جوامع و مناطقی که دارای افراد تحصیل کرده و مصروف به وظیفه باشد، جوانان شان کمتر مهاجر و مسافر می‌شود و کمپاینی توسط دوستان و اقارب شان بر ترک مسیر درس و تعلیم هم نمی‌باشد، بلکه کوشش دارد که به مسیر درس، تعلیم و

تحصیل تشویق شان نماید، البته به شکل مستقیم و غیر مستقیم تحت تاثیر وضعیت محیط شان قرار گرفته و به ادامه درس و تحصیل می پردازد. بناءً موضوع تشویق و ترغیب جوانان، توسط دوستان شان سبب مهاجر شدن تعدادی از جوانان می گردد.

8- اختلافات و منازعات

یکی از عامل نسبتاً ضعیف در مهاجرت جوانان و اتباع کشور، همانا اختلافات، دشمنی های ذات البینی بین خانواده ها می باشد، زمانی که در اثر یک موضوع خیلی کوچک و جا افتاده که در آن اختلاف نظر پیدا شده، که در نتیجه سبب قتل، اختلافات بزرگ و دشمنی ها شده که از نتیجه آن تعدادی از خانواده ها و افراد محیط و منطقه را ترک گفته و به کشورهای همسایه و منطقه مهاجر می گردد، که این موضوع هم بر عوامل مهاجرت برخی از شهروندان کشور تاثیر داشته.

9- مصارف گداز ازدواج و موجودیت بعضی رسوم ناپسند

یکی از بزرگترین عامل مهاجر شدن جوانان و نوجوانان کشور به کشورهای همسایه، منطقه و جهان غرب شده، همانا مصارف گداز ازدواج و رسوم ناپسند بعضی از مناطق کشور می باشد، زمانی که یک جوان به سن بلوغ میرسد برای او از همه چیز مقدمتر، مرفوع ساختن قوه های شهوانی، ازدواج و شریک زندگی او می باشد، زمانی که امکانات خانواده ها کمتر باشد و توان همه جانبه برای ازدواج و مصارف فرزندان شان نباشد، جوانان مسیر و ادامه درس و تحصیل را رها کرده به کشورهای ایران و سایر ممالکی که زمینه کار وجود داشته باشد رفته و برای ازدواج شان چندین سال متواتر با قبول و تحمل صدها رنج و تکلیف سپری نموده. تا پول ازدواج، نامزدی و عروس شان را تکمیل نماید. در حالیکه در شریعت اسلامی تمام این گونه مصارف ناروا بوده و ظلم شمرده می شود، بهترین ازدواج و نکاح همان است که به شکل ساده و بدون مصارف گداز صورت گیرد، نکاح حضرت فاطمه زهرا رضی الله عنها با حضرت علی کرم الله وجهه روی یک خوراک خرما بسته شده به همین شکل سایر نکاح میان صحابه کرام و غیره. به همین شکل موجودیت بعضی آداب و رسوم ناپسند بعضی از مناطق کشور مانند سوغاتی های عیدی، براتی، نوروزی، چله ای، هفته ای، خیرات های سیالی گونه، مهمانی های پر مصرف و غیره نیز از جمله عواملی دیگری اند سبب مهاجرت برخی از جوانان کشور به کشورهای مختلف به خصوص به کشور ایران شده است. اما متاسفانه تا هنوز هیچ گونه مبارزه جدی در مقابل این رسوم ناپسند نشده است.

10- عدم برنامه های اشتغالزایی و سرمایه گذاری توسط دولت ها

یکی از عوامل اساسی مهاجرت را می توان در بی برنامه بودن دولت مردان یا نبود استراتژی دقیق و همه جانبه بخاطر استفاده در مقابل پدیده های طبیعی برای بیرون رفت از فقر می باشد. در جریان بیست سال گذشته برنامه و استراتژی مدون برای ریشه کن ساختن فقر و بیکاری در کشور تدوین و اجرا نگردیده است. فابریکات تولیدی و صنعتی ساخته نشد، اشتغالزایی به وجود نیامد، بالای زیربنای کشور کار صورت نگرفت، منابع طبیعی و معدنی کشور استخراج نشد، بنابراین وقتیکه دولت ها- حکومت ها برنامه های شغلی و کارایی را ایجاد نه نماید، لذا نیروی بشری شان مجبور می شود که دست به هرگونه جرایم، مخالفت با نظام و موضوع مهاجرت را در پیش بگیرد.

11- عدم تطبیق قانون اقتصادی اسلام در جریان بیست سال گذشته،

اگر قانون اسلامی به شکل درست تطبیق گردد، در جامعه کسی غریب و ناتوان پیدا نخواهد شد و مهاجر به کشورهای همسایه و منطقه نخواهد گردید. خداوند در امورات مختلف افراد ثروتمند و دارنده را وادار و مکلف ساخته تا از دارایی و ثروت خویش

دیگران را مستفید گردانند که در این بخش دولت‌ها هم مسئولیت داشته که از جامعه عشر، زکات، مالیات و غیره را جمع آوری و به افراد فقیر و بی‌بضاعت توزیع نماید. مالکان ثروتمند مکلف اند که در ایام و اوقات مختلف دستگیر افراد فقیر و ناتوان باشد، مانند توزیع مال زکات، عشر، صدقات، توزیع فطر روزه، سرسایه و غیره به همین شکل توزیع گوشت قربانی در عید قربان که تمام اینها سبب دستگیری افراد ناتوان و بی‌بضاعت شده و جلو مهاجرت و آواره شدن افراد بی‌بضاعت و فقیر را می‌گیرد.

در صورتی فقر، بیکاری، مشکلات اقتصادی و سایر عوامل مرتبط سبب مهاجرت خانواده‌ها، افراد و اشخاص می‌گردد.

12- عدم توجه لازم به تقویت و سرمایه‌گذاری در سکتور زراعتی کشور:

اینکه در حدود 75% مصروفیت و عاید باشندگان کشور به زراعت و مالداری وابسته بوده، با توجه به این کمیت و پول‌های کمک شده جهانی هنوز هم در سکتور زراعت کشور توجه لازم صورت نگرفته و به همان شکل ابتدایی وجود داشته و تمام منابع آبی کشور وارد کشورهای همسایه شده، زمانی که در یک کشور زمینه اشتغالزایی در بخش‌های مختلفی وجود نداشته باشد سبب مهاجرت بخشی از جامعه می‌گردد، اینکه بیشتر گدینه مهاجرت به کشورهای مختلف بخصوص به کشور ایران شده همانا بیکاری و عدم سرمایه‌گذاری در عرصه‌های مختلف بوده.

13- عدم سرمایه‌گذاری بالای منابع معدنی و استخراج آن، اینکه افغانستان کشوری است که در آن انواع منابع معدنی وجود

دارد که تمام آنها دست نخورده باقی مانده است، اگر بالای آن سرمایه‌گذاری صورت گیرد و به بخش‌های خصوصی و دولتی قرارداد گردد، امروزه به هزاران نفر زمینه کار مساعد شده و مصروف اشتغال بوده که به این پیمان فقر و بیکاری در کشور دیده نمی‌شود و کسی به کشورهای دیگری مهاجر نمی‌گردد، اینکه در کشورهای پیشرفته جهان مانند کشورهای اروپایی و امریکای شمالی که زمینه اشتغال و سرمایه‌گذاری صورت گرفته هیچ کسی مهاجر نمی‌شود.

14- ضعف در سیستم تعلیمی و تحصیلی کشور و نبود رشته‌های تحصیلی مطابق بازار کار: یکی از جمله عوامل نسبتاً ضعیفی

که در مهاجرت افغانها به کشورهای مختلف به خصوص کشور ایران شده همانا ضعف مراکز تحصیلی کشور می‌باشد، بسیاری از رشته‌های که در شرایط امروزی بازار کار داشته و سبب اشتغالزایی در بخش‌های مختلف دولتی و خصوصی می‌گردد، در مراکز تحصیلی افغانستان وجود ندارد مانند انجینیری ذوب آهن، خط ریل و سایر رشته‌های ساینسی و غیره (ذهین، 2017).

15- دوری از رهنمودهای شریعت اسلامی در زندگی: مسلمانان در هنگام فقر، تنگدستی و مشکلات اقتصادی به الله متعال

رجوع نمایند و از او طلب استعانت کنند، چرا که تضرع و نیایش به دربار الله متعال و تمسک به رهنمودهای شریعت غرای محمدی باعث گردیده تا الله متعال همه تکالیف، مصایب و مشکلات اقتصادی را از بندگان شان دور سازد. توبه نمودن، استغفار، تلاوت سوره واقعه از طرف شب و سایر اذکار سبب رفع فقر و تنگدستی می‌گردد و جلو مهاجرت را تا حدی خواهد گرفت.

16- تحریم اقتصادی: تحریم اقتصادی کشور توسط دول غربی به خصوص امریکا یکی از عوامل دیگری است که در تقویه فقر و

بیکاری تاثیر قابل ملاحظه‌ای داشته است که از نتیجه آن سبب مهاجرت امروزی افغانها به کشورهای مختلف بخصوص کشور ایران شده است.

17- مسدود بودن سرمایه ملی کشور در بانک‌های جهانی، منجمد ساختن دارایی و سرمایه ملی کشور توسط امریکا و عدم

پرداخت 9.5 میلیارد دالر سرمایه ملی کشور نیز از جمله عوامل دیگری اند که تاثیر به سزایی در بعد فقر و مشکلات اقتصادی افغانستان داشته که سبب مهاجر شدن افغانها به کشورهای مختلف، بخصوص کشور ایران شده است.

18- قطع کمک های خارجی؛ قطع کمک‌های خارجی نیز نقشی در موضوع مشکلات اقتصادی و مهاجرت افغانها به کشورهای دیگری بخصوص ایران داشته است.

19- نبود فعالیت موسسات خارجی؛ اینکه تعدادی از موسسات فعالیت‌های شان را در جریان سال های پسین محدود و قطع ساخته است نیز تاثیر به سزایی در وضعیت اقتصادی و معیشتی افغانها داشته، از جانب دیگر سبب عوامل مهاجرت افغانها بخصوص به کشور ایران شده است.

20- مسدود بودن مکاتب و پوهنتون ها به روی دختران؛ یکی از عوامل دیگر سبب مهاجرت افغانها با فامیل و خانواده‌های آنها به کشور ایران، همانا مسدود بودن دروازه‌های مکاتب و پوهنتون‌ها می‌باشد، چون تعدادی از والدین فرزندان و خانواده‌های خود را باخود برده بخاطر ادامه درس‌های فرزندان شان تا در آنجا به ادامه درس و تحصیل بپردازد.

عواقب و اثرات سوء مهاجرت

اعتیاد جوانان

یکی از اثرات ناگوار و نامطلوب مهاجرت به خصوص جوانان و نوجوانان کشور به ایران، همانا رو آوردن به اعتیاد و مبتلا شدن به مواد مخدر می‌باشد که در اثر فشار کارهای شاقه که انجام آن از توان آنها بالا بوده که در نتیجه با استفاده از موادهای اعتیاد آور و مخدر استفاده کرده تا به هر گونه خستگی و ماندگی بی تفاوت باشد و یا همنشینی با دوستان مبتلا به مواد مخدر سرنوشت تعداد بیشتری از جوانان کشور به هلاکت رسیده و آفت بزرگ جامعه شده، بنابراین تعداد زیادی از معتادین به مواد مخدر، تولید و مصرف آن را در افغانستان بیشتر آنهایی رشد دادند که در ایران مبتلا به مبتلا به مواد مخدر بوده مانند تریاک، شیشه، پودر و غیره که در آنجا مصروف کارهای شاقه شده و یا هم همنشینی با دوستان مبتلا به مواد مخدر آنها هم به این مصیبت هلاک کننده گرفتار شده که امروزه درد سر جامعه نظام کشور شده.

کهولت و پیری زود رس

یکی از اثرات ناگوار دیگری از مهاجرت به کشورها، بخصوص کشور ایران همانا پیری زود رس و کهولت سنی تعدادی از شهروندان کشور می‌باشد، اینکه مدت‌های مدیدی دور از خانواده و اهل و عیال خود بوده به شکل مستقیم و یا غیر مستقیم دوری آنها را تحمل نتوانسته، یا اینکه در اثر کارهای شاقه و طاقت فرسا فزینی که بالاتر از توان شان بوده انجام داده، موادهای غذایی کافی را استفاده نکرده، موقع لازم و کافی بر تفریح و استراحت نداشته، یا هم مبتلا به مواد مخدر بوده که به مرور زمان بالای جسم و روح آنها تاثیر منفی گذاشته، یا هم در اثر تکالیف و آزار و اذیت پاسگاه‌های مرزی پولیس شده و توسط آنها مورد شکنجه و تعذیب قرار گرفته، از جانب دیگر زمانی که به شکل غیر قانونی و قاچاق به مدت چند شبانه روز بدون استفاده از غذا و مواد خوراکی لازم و پیاده روی‌های پیهم از جمله عواملی اند که بالای جسم و روح انسان تاثیر منفی داشته که در نتیجه آنها سبب پیری و کهولت سنی زودرس می‌گردد.

فرهنگ پذیری دیگران

اثرات سوء و ناگوار دیگری از نتیجه مهاجرت افغانها به کشورها، بخصوص کشور ایران همانا فرهنگ پذیری و فراموش لهجه و زبان‌های بومی و مادری آنها می‌باشد. اینکه تحت تاثیر فرهنگ، واژه‌ها، کلمات، اصطلاحات و ... کشور مطبوع رفته، در شرایط امروزی و یا در نظام جمهوریت همان‌های بیشتر از اصطلاحات بیرونی استفاده می‌کردند که یا در ایران زندگی کرده بود، یا هم

تحصیل و مهاجر شده بودند که اصطلاحات بنام افغانستانی را پیشکش می‌کردند، یا هم عدم پذیرش واژه افغان به تمام شهروندان کشور یا هم حلقه‌های جواسیس آنها شدند.

تعدادی از افغان‌های که در کشور ایران زندگی داشتند، کم‌باور به ارزش‌ها و منافع ملی افغانستان بوده و به ارزش‌های کشور احترام کمتر داشته، مانند کم توجه به عیدین و احترام زیاد به نوروز و غیره. شروع و ختم رمضان و عیدین را به شیوه‌های ایرانی‌ها انجام دادن و غیره امورات.

فراموش کردن زبان و لهجه‌های زبان بومی

یکی از اثرات بد و نافرجام دیگر از نتیجه مهاجرت افغانها به کشور ایران همانا فراموشی لهجه و زبان بومی و مادری تعدادی از افغانها و استفاده از لهجه زبانی ایرانی‌ها، اینکه آنهایی که زبان مادری شان فارسی دری بوده آنقدر تاثیرگذار بیشتر نبوده، اما برای پشتونها دارای اثرات سوء بیشتر بوده چون مکمل زبان مادری و ملی خود را فراموش کرده بخصوص آنهایی که با فامیل شان مهاجر شده، چون تحت تاثیر محیط و رسمیات درسی و اداری آن واقع شده و به مرور زمان زبان خود را فراموش کرده، به همین شکل گروه‌های قومی دیگری.

قرار گرفتن زیر شکنجه‌ها و مظالم دولت‌های میزبان

اثرات دیگر مهاجرت به ایران، قرار گرفتن مظالم پولیس، گشت‌های بازرسی است. تعداد زیادی از افغانها به شکل ناحق در زندان‌های کشور ایران به سر می‌برد که جرم شان معلوم نمی‌باشد. تعداد دیگری از افغانها سالانه در اثر شلیک پولیس‌های مرزی شان به قتل میرسد به انواع آزار و اذیت مبتلا بوده که از جمله اثرات سوء مهاجرت به شمار می‌رود.

سوء استفاده توسط شبکه‌های جاسوسی همسایه

یکی از اثرات ناگوار و خطرناک دیگر آن همانا تعدادی از شهروندان کشور در دسترس شبکه‌های استخباراتی و جاسوسی قرار گرفته و از در مقابل نظام حاکم و دولت مرکزی افغانستان، آنها سوء استفاده صورت می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

اینکه افغانستان یکی از جمله کشورهای بزرگ مهاجر فهرست جهان بوده که نزدیک به چهار دهه از نتیجه عوامل و عواقب مختلف سبب مهاجرت تعداد زیادی از نیروی بشری فعال و نخبه کشور به کشورهای مختلف به خصوص به کشورهای همسایه و خاصاً کشور ایران شده است که عوامل مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، امنیتی، جنگ، دشمنی‌های ذات‌البینی، فقر، بیکاری، خشک سالی، تغییرات اقلیمی، آفات طبیعی، سیلاب‌ها، بی‌برنامه بودن دولت‌ها، سطح پائین سواد و ناهمپی مردم، رشد بی‌رویه و ناموزون نفوس، تشویق و ترغیب جوانان توسط افراد فریبکار و مخرب مانند قاچاقبران انسانی و خویشاوندان و دوستان ناسالم و منفی‌نگر، درگیری و اختلافات خانواده‌گی و قبیله‌ای میان مردمان خاصاً در مناطق روستایی کشور، مصارف گداز ازدواج، عروسی، نامزادی و سایر امورات اجتماعی، حاکمیت رسوم ناپسند و نامعقول، موجودیت طبقات اجتماعی جامعه، عدم برنامه‌های کارایی، اشتغالزایی و سرمایه‌گذاری توسط دولت‌ها، عدم تطبیق قانون اقتصادی اسلام در نظام‌های قبلی، موجودیت فساد اداری و اختلاس، عدم توجه لازم به تقویت و سرمایه‌گذاری در سکتور زراعتی کشور، عدم سرمایه‌گذاری در منابع معدنی کشور و استخراج آن، ناکارآمد بودن سیستم تعلیمی و تحصیلی کشور در بازار کار، دوری از رهنمودهای شریعت اسلامی در زندگی، نبود برنامه‌ها برای رشد اقتصادی، حاکمیت تنبلی و ترک سعی و کوشش مردم، تحریم اقتصادی جهان غرب، مسدود بودن

سرمایه ملی کشور در بانک‌های جهانی، مسدود بودن دروازه‌های مکاتب و پوهنتون‌ها به روی دختران و غیره عوامل سبب شده که موضوع مهاجرت افغانها به کشورهای دیگری بخصوص به کشور ایران صورت گیرد و اثرات سوء داشته باشد که در تحقیق فوق به آن پرداخته شده بود.

منابع:

1. تنیوال، محمدظریف (1396). جغرافیه اقتصادی افغانستان، چاپ دوم، انتشارات: نامی، کابل.
2. هاشمی، سید رفیع (1392). بررسی هایدرپولیتیک رودهای مرزی افغانستان کابل و آمو دریا، پایان‌نامه تحصیلی دوره ماستری، رشته جغرافیه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، به رهنمایی داکتر سیدهدادی زرقانی.
3. رحمانی، ملاجان (1403). جغرافیه نفوس، انتشارات: نور، کابل- افغانستان.
4. پوهنتون کاردان (1398). گنجینه کاردان، سال اول، شماره سوم، در سایت: kardan.edu.af تاریخ بازدید 1403/9/24 هـ ش
5. دفتر کمشنری عالی ملل متحد برای حقوق بشر (2010). ابعاد حقوق بشری فقر در افغانستان، در سایت: www.ohchr.org تاریخ بازدید 1403/9/26 هـ ش
6. جمالی، اسماء (1397). ابعاد فقر و عوامل آن در افغانستان، در سایت: www.dailyafghanistan.com تاریخ بازدید 1403/9/25
7. ذکی، بسم الله (2019). فقر چیست و چرا افغانستان در رده بالایی کشورهای فقیر جهان قرار دارد؟ در سایت: www.csrskabul.com تاریخ بازدید 1403/9/24
8. هفت علت اصلی فقر- تیم آکادمی مالی مسعود، در سایت: www.masoudko.com تاریخ بازدید 1403/9/24
9. مظفری زاده، زهرا (2021). بررسی عوامل تعیین کننده اقتصاد جرمی در اقتصاد بازار (مطالعه موردی افغانستان)، در سایت: www.research.ru.edu.af تاریخ بازدید 1403/9/22
10. ذهین، حمیدالله (2017). بحران بیکاری در افغانستان؛ پیامدها، علل و راه‌های بیرون رفت از آن، در سایت: www.eslahonline.net تاریخ بازدید 1403/9/26
11. نیازی، فضل الله، بیتا، معضله فقر و بیکاری در افغانستان و راهکارهای مبارزه با آن، در سایت: www-nunn-asia.cdn.amproject.org تاریخ بازدید 1403/9/24
12. کلید گروپ (1389). عوامل اصلی فقر در افغانستان، در سایت: www.tkg.af تاریخ بازدید 1403/9/22
13. بانک جهانی (2014). گزارش تحلیل وضعیت فقر در افغانستان، پیشرفت در معرض خطر، در سایت: www.acbar.org تاریخ بازدید 1403/9/22